

ХОХИРОГЧТОЙ ЭВЛЭРСЭН ҮНДЭСЛЭЛЭЭР ЭРҮҮГИЙН ХАРИУЦЛАГААС ЧӨЛӨӨЛӨХ ОЙЛГОЛТ, ЭРХ ЗҮЙН УЛАМЖЛАЛ

Магистр Л.Мандах

Товч агуулга. Монгол улсын Эрүүгийн хуульд заасан эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх нэг төрөл болох хохирогчтой эвлэрсэн үндэслэлээр эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх тухай асуудлыг авч үзэхийн өмнө эрүүгийн хариуцлага, эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх тухай онолын ойлголтыг тодорхойлох зайлшгүй шаардлагатай.

Учир нь дээрхи ойлголтуудыг авч үзэх нь эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх уг төрлийг судлах онолын үндэс болохын зэрэгцээ түүний хууль цаазын агуулга, онцлог, эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх институтэд түүний эзлэх байр суурь, эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх бусад төрлүүдээс ялгагдах онцлогийг танин мэдэх боломжийг олгоно.

Энэхүү өгүүлэлд хохирогчтой эвлэрсэн үндэслэлээр эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх тухай ойлголт, мөн чанар, үндэслэл журмын талаар өмнөх Эрүүгийн хууль тогтоомжид хэрхэн тусгагдаж байсан талаар товч авч үзсэн болно.

Түлхүүр үг. Эрүүгийн хариуцлага, эрх бүхий албан тушаалтан, хохирогч, өмгөөлөгч,

Үндсэн хэсэг. Монгол Улсын ЭЭЗүйн гол тулгуур асуудал бол гэмт хэрэг, түүнд хүлээлгэх эрүүгийн хариуцлагын тухай асуудал билээ.

Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн зорилт нь Монгол Улсын тусгаар тогтнол, үндэсний аюулгүй байдал, хүний эрх, эрх чөлөө, нийтийн болон хувийн өмч, үндэсний баялаг, байгаль орчин, эрх зүйн журам, энхтайван, хүн төрөлхтний аюулгүй байдлыг гэмт халдлагаас хамгаалахад орших бөгөөд энэхүү зорилтыг хэрэгжүүлэхийн тулд хүн, төр, нийгэмд аюултай ямар үйлдэл, эс үйлдэхүйг гэмт хэрэгт тооцох, түүнийг үйлдсэн гэм буруутай нь шүүхээр тогтоогдсон этгээдэд хүлээлгэх эрүүгийн хариуцлагын төрөл, хэмжээг хуульчилдаг./Эрүүгийн хуулийн 1-р зүйл/

Үйлдэл, эс үйлдэхүйг гэмт хэрэгт тооцох, түүнд хүлээлгэх эрүүгийн хариуцлага, оногдуулах ял, эрүүгийн хариуцлагын бусад арга хэмжээг зөвхөн Эрүүгийн хуулиар тогтооно./Эрүүгийн хуулийн 3-р зүйлийн 3.1/

Гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд хүлээлгэх эрүүгийн хариуцлагын тухай асуудлыг хуульчлах нь ЭЭЗүйн зорилтыг хэрэгжүүлэх нэг арга хэрэгсэл мөн. Учир нь Монгол Улсын ЭЭЗүйн зорилт нь хууль тогтоогчоос Эрүүгийн хуулиар хамгаалагдсан нийгмийн харилцаа /эрх ашиг, сонирхол, үнэт зүйл/-нд халдсан ямар нийгэмд аюултай үйлдэл, эс үйлдэхүйг гэмт хэрэгт тооцохын зэрэгцээ уг гэмт хэргийг үйлдсэн гэм буруутай этгээдэд хүлээлгэх эрүүгийн хариуцлагын ойлголт, түүний үндэслэл, төрөл, хэмжээг Эрүүгийн хуульд хуульчилсан тохиолдолд л хэрэгжих үндэстэй юм.

Эрүүгийн хариуцлагын тухай ухагдахуун нь Эрүүгийн хуульд хуульчлагдсан эрх зүйн ухагдхуун бөгөөд эрүүгийн хариуцлагын ойлголт, зорилго, үндэслэл, төрөл, хэлбэр, болон түүнтэй холбоотой эрх зүйн нийтлэг хэмжээ нь Эрүүгийн хуулийн Ерөнхий ангид тухайлбал: Эрүүгийн хуулийн 1, 3, 4, 8, 10-р зүйл, Эрүүгийн хуулийн III-IV хэсэг IX-XIII бүлэгт хуульчилагдсан байна. Тухайлбал: Эрүүгийн хуулийн Ерөнхий ангийн 45-р зүйлийн 45.1-д “...Эрүүгийн хариуцлага нь гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутай нь шүүхээр тогтоогдсон этгээдийн эрх, эрх чөлөөнд энэ хуульд заасны дагуу шүүхийн шийтгэх тогтоолоор хязгаарлалт тогтоосон төрийн албадлагын арга хэмжээ мөн...” гэж тодорхойлжээ.

Эрүүгийн хариуцлагын тухай ухагдахуун нь онолын ойлголт бөгөөд ЭЭЗүйн Ерөнхий ангийн шинжлэх ухааны судлах зүйл болно.

Эрүүгийн хариуцлага нь хууль зүйн хариуцлагын нэг төрөл, түүний хамгийн хүнд хэлбэр мөн.

Эрүүгийн хариуцлага нь Эрүүгийн хуульд заасан, нийгэмд аюултай гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд хүлээлгэж буй хууль зүйн хариуцлагын нэг төрөл болно.

ЭЭЗүйн шинжлэх ухаанд эрүүгийн хариуцлагын тухай асуудал хамгийн маргаантай асуудлуудын нэг хэвээр байсаар байгаа ба одоо хүртэл нэгдсэн ойлголт тогтоогүй байна.

Энэ талаар ОХУ-ын профессор И.Э.Звечаровский "...ЭЭЗүйн онолд эрүүгийн хариуцлагын асуудал шиг эрдэмтэд, судлаачдын анхаарлыг татаж байсан, татсаар байгаа асуудал орчин үед байхгүй нь тохиолдлын зүйл биш бөгөөд эрүүгийн хариуцлагын тухай асуудал нь ЭЭЗүйн шинжлэх ухааны хамгийн тулгуур ухагдхуун болдог..." гэж дүгнэжээ.¹

Сүүлийн үед ЭЭЗүйн шинжлэх ухаанд эрүүгийн хариуцлагын ухагдхууны талаар дараах гурван үзэл бодол зонхилж байна.Үүнд:

1. Эрүүгийн хариуцлага нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн төрөөс гэмт хэрэг үйлдсэний төлөө хүлээлгэж буй Эрүүгийн хуульд заасан төрийн албадлагын арга хэмжээг хүлээх үүрэг;

2. Эрүүгийн хариуцлага нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн төрөөс хүлээлгэж буй төрийн албадлагын арга хэмжээг биечлэн хүлээх /эдлэх/ үүргийг хэрэгжүүлэх явдал;

3. Эрүүгийн хариуцлагыг эерэг утгаар нь буюу Эрүүгийн хуульд заасан зан үйлийн горим журмыг /хориглолтыг зөрчихгүй байх, хүлээлгэсэн үүргийг биелүүлэх/ дагаж мөрдөх өөрийн үүргийг хэрхэн ухамсарласан байдлаар илэрхийлэгдэх, хууль ёсонд нийцсэн зан үйлийн эцэст бий болох эерэг үр дагавар гэсэн утгаар тайлбарлах болжээ.²

Монгол Улсын ЭЭЗүйн онолд эрүүгийн хариуцлагын ойлголтыг тодорхойлох асуудал маргаантай хэвээр бөгөөд энэ талаар эрдэмтэд, судлаачид өөрсдийн байр суурийг илэрхийлжээ. Хуульч Т.Дэндэв "...эрүүгийн хариуцлага гэдэг нь тус улсын Эрүүгийн хуульд заасан гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн эрүүгийн эрхийн хэм хэмжээнд үндэслэсэн хэрэг хариуцах үүргийг хэлнэ..."³ гэж тодорхойлсон бол доктор /Sc. D/, профессор Г.Совд "...Эрүүгийн хариуцлагыг өргөн утгаар авч үзвэл Эрүүгийн хуулийн үйлчилгээний үндсэн зарчим бөгөөд төрөөс гэмт хэрэгтэй тэмцэх олон талт ажиллагааны хамгийн хүнд, тусгай арга хэмжээ, тодорхой субъектын хувьд эрүүгийн эрх зүйн хэм хэмжээ зөрчсөний үр дагавар болгон эрхийн байдалд нь урт хугацаагаар нийгмээс тусгаарлах, түүгээр ч барахгүй амьд явах эрхэнд нь халдах хүртэл хязгаарлалт тогтоож байгаа явдал юм..."⁴ гэж дүгнэсэн байна.

Харин доктор /Sc. D/, профессор С.Жанцан "...Эрүүгийн хариуцлага нь гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутай нь шүүхээр тогтоогдсон этгээдийн эрх, эрх чөлөөнд энэ хуульд заасны дагуу шүүхийн шийтгэх тогтоолоор хязгаарлалт тогтоосон төрийн албадлагын арга хэмжээг юм..."⁵ гэж үзжээ.

Хууль зүйн тайлбар номын зохиогчид "...Гэмт хэрэг үйлдсэн, гэм буруутай этгээдийн эрх, эрх чөлөөг хязгаарлахаар эрүүгийн хуульд заасан хууль зүйн хариуцлагын төрөл юм..."⁶ гэж тодорхойлжээ.

Бидний үзэж байгаагаар **эрүүгийн хариуцлага** гэдэг нь Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангид заасан гэмт хэргийг үйлдсэн гэм буруутай этгээдийн төрөөс /шүүхээс/ түүнд гэмт хэрэг үйлдсэний төлөө хүлээлгэж байгаа, Эрүүгийн хуульд заасан эрүүгийн ял болон эрүүгийн хариуцлагын бусад арга хэмжээгээр хэрэгжиж буй төрийн албадлагын арга хэмжээг ЭБШХууль, ШШГТХуульд заасан /процессын/ журмын дагуу эдлэх, хүлээх үүрэг мөн.

Эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх ойлголт, үндэслэл, төрөл

Монгол Улсын ЭЭЗүйд эрүүгийн хариуцлагын тухай асуудлын хүрээнд зайлшгүй авч үзэх, эрүүгийн хариуцлагын асуудалтай салшгүй холбоотой нэг институт бол эрүүгийн хариуцлага, ялаас чөлөөлөх асуудал билээ.

¹ И.Э.Звечаровский. Уголовная ответственность: понятие, виды, формы реализации.г.Иркутск.изд Иркут.гос ун-т 1992 г. стр 15

² Российское уголовное право /под ред. В.Н.Кудрявцева и А.В.Наумова/. М.изд Спарк. 2000 г. стр 177, С.Нарангэрэл.Монгол Улсын ЭЭЗий.Ерөнхий анги.УБ.1999 он. 100 дах тал

³ Т.Дэндэв.БНМАУ-ын ЭЭЗий дэхь ял шийтгэлийн тухай асуудал. УБ. 1975 он. 4 дэх тал

⁴ Г.Совд. Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тайлбар. УБ. 2002 он. 59дэх тал

⁵ С.Жанцан.Монгол Улсын ЭЭЗий /Альбом схем,зүйлчлэлийн асуудал/. УБ.2004 он. 27 дах тал

⁶ Хууль зүйн тайлбар толь. УБ. 2003 он. 369 дэх тал

Монгол Улсын ЭЭЗүйн нэг чухал зарчим бол эрүүгийн хариуцлага гарцаагүй байх зарчим бөгөөд Эрүүгийн хуулийн 9-р зүйлийн 9.1-д “...Гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд эрүүгийн хариуцлага заавал хүлээлгэнэ...” гэж заажээ.

Эрүүгийн хариуцлага гарцаагүй байх зарчмын үүднээс нийгэмд аюултай гэмт хэрэг үйлдсэн этгээд бүрт эрүүгийн хариуцлагыг зайлшгүй хүлээлгэх, эрүүгийн хариуцлагыг гарцаагүй байх үүргийг төр хариуцан хүлээлгэж байх ёстой боловч

1-рт: Төрийн ЭЭЗүйн бодлогын хүрээнд эрүүгийн зүйн арга хэрэгслийг хэмнэлттэй хэрэглэх; /экономия уголовных репрессий /

2-рт: Төрийн ЭЭЗүйн бодлогын хэлбэр болох депениализацыг⁷ /гэмт хэрэгт оногдуулах эрүүгийн хариуцлага, ялыг хөнгөрүүлэх, эрүүгийн хариуцлага, ялаас чөлөөлөх арга зам тодорхойлох/ зүй зохистой хэрэглэх;

3-рт: ЭЭЗүйн энэрэнгүй ёсны зарчмыг удирдлага болгон гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг түүнд хүлээлгэх эрүүгийн хариуцлага, ялаас чөлөөлөх асуудлыг / институт/ Эрүүгийн хуульд хуульчилдаг байна⁸.

Манай өмнөх Эрүүгийн хуулиудад эрүүгийн хариуцлага, ялаас чөлөөлөх эрх зүйн үндэслэл, төрөл, журмыг нарийвчлан хуульчилаагүй, зөвхөн зарим нэг төрлийг хуульчилсан, эрүүгийн хариуцлага, ялаас чөлөөлөх тодорхой төрлүүд нь Эрүүгийн хуульд бус, бусад хууль тогтоомжид тухайлбал Үндсэн хууль, Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль, Шүүхийн Шийдвэр Гүйцэтгэх тухай хуульд хуульчлагдсан эсвэл огт хуульчлагдалгүй явж ирсэн нь түүний хууль цаазны мөн чанар, учир холбогдлыг ямар нэгэн хэмжээгээр алдагдуулж байсан гэж үзэх бүрэн үндэстэй.

Эрүүгийн хариуцлага, ялаас чөлөөлөх нь ЭЭЗүйн Ерөнхий ангийн нэг институт болохын хувьд түүний эрх зүйн үндсийг Эрүүгийн хуульд хуульчилсан байх ёстой.

Эрүүгийн хуулийн 9-р зүйлийн 9.2-д “...Ял, эрүүгийн хариуцлагын бусад арга хэмжээнээс чөлөөлөх үндэслэл, журмыг гагцхүү энэ хуулиар тогтооно...” гэж эрүүгийн хариуцлага, ялаас чөлөөлөх эрх зүйн үндсийг хуульчилжээ.

Түүнчлэн хууль тогтоогч Монгол Улсын 2002 оны Эрүүгийн шинэ хуульд эрүүгийн хариуцлага, ялаас чөлөөлөх асуудлыг жинхэнэ хууль цаазын агуулгаар нь, ЭЭЗүйн бие даасан институтын хувьд Эрүүгийн хуулийн Ерөнхий ангийн IV хэсэгт бие даасан бүлгүүдэд /XII-XIII бүлэг/ нарийвчлан хуульчилж өгсөн нь түүний өмнөх Эрүүгийн хуулиудаас ялгагдах дэвшилттэй ололтой тал болсон юм.

Эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх гэдэг нь хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт, шүүхийн шатанд /шүүхийн шийтгэх тогтоол гарахаас өмнөх үе шатанд/ ЭБШХуулиар эрх олгогдсон этгээдээс /хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүгч/ Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангид заасан гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг Эрүүгийн хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу төрөөс түүнд хүлээлгэж байгаа төрийн албадлагаас /төрийн өмнөөс шүүн хэлэлцэх, гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутайд тооцох, шүүхийн шийтгэх тогтоолоор ял болон эрүүгийн хариуцлагын бусад арга хэмжээг оногдуулах, оногдуулсан ялыг биечлэн эдлүүлэх/ чөлөөлж буй ажиллагааг хэлнэ⁹.

Эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх тодорхой төрөл, тэдгээрийг хэрэгжүүлэх үндэслэл, журмыг Эрүүгийн хуулийн Ерөнхий ангийн XII бүлэгт хуульчилжээ. Хууль тогтоогч Эрүүгийн хуулийн XII бүлэгт эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх дор дурьдсан төрлийг хуульчилжээ. Үүнд:

1. Үйлдсэн хэргээ илчилж ирсэн этгээдийг эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх, /ЭХ-ийн 70-р зүйл/
2. Хохирогчтой эвлэрсэн үндэслэлээр эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх, /ЭХ-ийн 71-р зүйл/

⁷ Доктор, профессор С.Жанцан түүнийг ялгүй болгох гэж томъёолжээ.”Монголын төрийн эрүүгийн бодлогын тулгамдсан асуудал”. Гэмт явдалтай тэмцэх асуудал сэтгэл. 2004 он. №4. 15 дах тал

⁸ Д.Адъяабазар, Б.Батдэлгэр, Г.Гантөмөр. Эрүүгийн хариуцлага. УБ.2006 он. дах тал

⁹ Г.Гантөмөр. Эрүүгийн хариуцлага, ялаас чөлөөлөх \Д.Адъяабазар, Б.Батдэлгэр, Г.Гантөмөр. Эрүүгийн хариуцлага. УБ. 2006 он. 104 дэх тал

3. Эрүүгийн хариуцлагад татаж болохгүй хугацаа өнгөрсөн тохиолдолд эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх, /ЭХ-ийн 72-р зүйл/
4. Цаг үеийн нөхцөл байдал өөрчлөгдсөнтэй холбоотойгоор эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх, /ЭХ-ийн 73-р зүйл/
5. Өршөөл үзүүлж эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх, /ЭХ-ийн 77-р зүйл/ зэрэг болно.

Хохирогчтой эвлэрсэн үндэслэлээр эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх гэдэг нь анх удаа хөнгөн гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг Эрүүгийн хуулийн 71-р зүйлд заасан үндэслэлээр хохирогчтой эвлэрсэнээр ЭБШХуулийн 25-р зүйлд заасан журмын дагуу хэргийг хэрэгсэхгүй болгох замаар эрүүгийн хариуцлагын хүрээнд түүнд хүлээлгэх төрийн албадлагаас /төрийн өмнөөс шүүн хэлэлцэх, гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутайд тооцох, шүүхийн шийтгэх тогтоолоор ял болон эрүүгийн хариуцлагын бусад арга хэмжээг оногдуулах, оногдуулсан ялыг биечлэн эдлүүлэх/ чөлөөлж буй ажиллагааг хэлнэ.

Хохирогчтой эвлэрсэн үндэслэлээр эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөх үндэслэл

Хөнгөн гэмт хэрэг анх удаа үйлдсэн гэм буруутай этгээд хохирогчтой сайн дураараа эвлэрсэн бөгөөд учруулсан хохирлоо бүрэн төлсөн, гэм хорыг арилгасан бол түүнийг эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлж болно. /ЭХ-ийн 71-р зүйлийн 71.1/

Хохирогчтой эвлэрсэн үндэслэлээр эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлөхөд дараах 3 үндэслэлүүдийн нийлбэр байх ёстой. Үүнд:

1. Хөнгөн гэмт хэрэг анх удаа үйлдсэн байх,
2. Хохирогчтой сайн дураар эвлэрсэн байх,
3. Гэмт хэргийнхээ улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлсөн, гэм хорыг арилгасан байх зэрэг болно.

Хөнгөн гэмт хэрэг анх удаа үйлдсэн байх

Хууль тогтоогч хөнгөн гэмт хэрэг анх удаа үйлдсэн гэж заасан нь хууль зүйн нэр томъёоны хувьд төдий л оновчтой бус бөгөөд түүнийг өөрөөр тайлбарлах боломжийг олгож байгаа нь түүний муу тал гэлтэй. “Анх удаа хөнгөн гэмт хэрэг үйлдсэн” гэж хуульчилсан бол илүү оновчтой байх байсан болов уу. Учир нь хөнгөн гэмт хэрэг анх удаа үйлдсэн гэдэг нь урьд хүндэвтэр, хүнд, онц хүнд гэмт хэрэг үйлдсэн байж болох бөгөөд хөнгөн гэмт хэрэг л анх удаа үйлдсэн байх гэсэн санааг өөртөө давхар агуулах, тэгж тайлбарлах боломжийг бас давхар бий болгож байгаа юм.

Хөнгөн гэмт хэрэг гэдэг нь Эрүүгийн хуулийн Ерөнхий ангийн 17-р зүйлийн 17.2-д зааснаар Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид нэг сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг таваас тавь дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, нэг зуугаас хоёр зуун тавин цаг хүртэл хугацаагаар албадан ажил хийлгэх, эсхүл нэгээс гурван сар хүртэл хугацаагаар баривчлах ял шийтгэхээр заасан гэмт хэргийг хэлнэ.

“Хөнгөн гэмт хэрэг анх удаа үйлдсэн” гэдгийг доктор /Sc.D/, профессор Г.Совд зөвхөн хөнгөн гэмт хэргийг анх удаа биш амьдралдаа анх удаа хөнгөн гэмт хэрэг үйлдсэнийг ойлгоно гэж тайлбарлажээ.¹⁰ Харин доктор /Sc.D/, профессор Ж.Авхиа, судлаач Б.Ганболд нарын бичсэн Эрүүгийн хуулийн тайлбарт “хөнгөн гэмт хэрэг анх удаа үйлдсэн” гэдгийг анх удаа гэмт хэрэг үйлдсэн байх, уг хэрэг нь хөнгөн гэмт хэрэг байх гэж тус тусдаа үндэслэл болгон үзжээ.¹¹

Бидний үзэж байгаагаар ***“хөнгөн гэмт хэрэг анх удаа үйлдсэн”*** гэдэгт

1-рт: урьд нь гэмт хэрэг үйлдэж байгаагүй этгээд анх удаа хөнгөн гэмт хэрэг үйлдсэнийг,

2-рт: урьд нь гэмт хэрэг үйлдэж /үйлдсэн гэмт хэргийн ангилал хамаарахгүй/ ял шийтгүүлсэн этгээд ялаа эдэлж дууссаны дараа Эрүүгийн хуулийн 78-р зүйлд заасны дагуу уг хэрэгтээ ялгүй болсон буюу ялгүйд тооцогдсоны дараа хөнгөн гэмт хэрэг үйлдсэнийг аль алиныг ойлгоно гэж тайлбарлах нь зүйтэй бөгөөд ЭЭЗүйн онолд илүү нийцнэ гэж үзэж байна.

¹⁰ Г.Совд .Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тайлбар.УБхот. 2002 он.112 дах тал

¹¹ Ж.Авхиа, Б.Ганболд. Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тайлбар./Ерөнхий анги. Тэргүүн дэвтэр/.УБ хот. 2002 он. 218 дах тал

2002 онд Эрүүгийн хуулийг шинэчлэн батлахад “хөнгөн гэмт хэрэг анх удаа үйлдсэн” гэж анх оруулсан ба 2004 оны 4-р сарын 15-ны “Эрүүгийн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай” хуулиар “Бусдын эд хөрөнгийн хулгайлах \Эрүүгийн хуулийн 145-р зүйл\ гэмт хэргээс бусад хөнгөн хэргийн анх удаа үйлдсэн” гэж өөрчилж 2008 оны 2-р сарын 1-ний өөрчлөлтөөр “Бусдын эд хөрөнгийн хулгайлах \Эрүүгийн хуулийн 145-р зүйл\ гэмт хэргээс бусад ” гэснийг хүчингүй болгосон билээ.

Хохирогчтой сайн дураар эвлэрсэн байх

Хохирогчтой эвлэрсэн гэдэг нь гэмт этгээд өөрийнх нь эрх ашиг сонирхолд гэм хор учруулсан хохирогчийн өмнө гэм буруугаа хүлээн, өөрийн үйлдлээр учруулсан хохиролыг нөхөн төлж, гэм хорыг арилгасан, хохирогч гэмт хэргийн талаар ямар нэгэн гомдол, саналгүй болсон, сайн дураар эвлэрсэн талаар хууль хамгаалах байгууллага, тэдгээрийн албан тушаалтанд хамтран сайн дурын үндсэн дээр мэдээлснийг хэлнэ.

Хохирогч гэдэг нь ЭБШХуулийн 42-р зүйлийн 42.1-д зааснаар гэмт хэргийн улмаас нэр төр, алдар хүнд, санаа сэтгэл, бие эрхтэн, эд хөрөнгийн талаар хохирол хүлээсэн этгээдийг хэлнэ.

Иргэн, хуулийн этгээдийг хохирогчоор тогтоохдоо хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүх тогтоол, шүүгч захирамж гаргана.\ЭБШХуулийн 42-р зүйлийн 42.2\

Гэмт хэргийн улмаас хохирол хүлээсэн этгээд гэдэгт гэмт хэргийн улмаас нэр төр, алдар хүнд, санаа сэтгэл, бие эрхтэн, эд хөрөнгийн талаар хохирол хүлээсэн иргэн, хуулийн этгээдийг ойлгохыг ЭБШХуулийн дээрхи заалтаас харж болно.

“Хохирогчтой сайн дураар эвлэрсэн байх” гэдгийг доктор/ Sc.D/, профессор Г.Совд “Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тайлбар” бүтээлдээ илүү оновчтой тайлбарлажээ.

Хохирогчтой сайн дураар эвлэрсэн байх гол шалгуур нь:

1-рт: хохирогч нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдтэй эвлэрэх эрх зүйн бүрэн чадамжтай байх,

2-рт: Хохирогчтой сайн дураар эвлэрсэн байх,

3-рт: Хохирогчийг хуурч мэхлээгүй, төөрөгдүүлээгүй, айлган сүрдүүлэх, заналхийлэх дарамтлах зэрэг хууль бус арга хэрэглэн эвлэрэхэд хүргээгүй, хохирогчтой бодитойгоор эвлэрсэн байх,

4-рт: Хохирогчийн зөвшөөрөл нь төр, нийгэм, иргэдийн эрх ашиг сонирхолд хор уршиг учруулахааргүй байх явдал болно.¹²

Хохирогч нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдтэй эвлэрэх эрх зүйн бүрэн чадамжтай байх гэдэг нь хохирогч нь сэтгэцийн хувьд эрүүл, эрх зүйн бүрэн чадвар чадамжтай, өөрийг төлөөлж бие даан нийгмийн харилцаанд оролцож хуулиар олгогдсон эрх, үүргээ хэрэгжүүлэх, эдлэх, өөрийнхөө эрхийг хамгаалах бүрэн чадвартай байхыг хэлнэ.

Хохирогч хэн нэгний биеийн хүчний болон сэтгэл санааны албадлага, шахалтгүйгээр, өөрийн үйлдлийг өөрийн хүсэл зоригоор бие даан хэрэгжүүлэх боломжтой нөхцөлд сайн дураар өөрийн идэвхтэй үйлдлээр эвлэрсэнийг **сайн дураар эвлэрсэн** гэж үзнэ.

Тиймээс хууль тогтоогч ЭБШХуулийн 25-р зүйлийн 25.2-д “..Энэ хуулийн 25.1-д заасан хэргийн хохирогч нь яллагдагчийн эрхшээлд байгаагаас, эсхүл бусад шалтгааны улмаас өөрийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалж чадахгүй тохиолдолд хэргийг хэрэгсэхгүй болгож болохгүй ба энэ тохиолдолд хэргийг шүүхэд шилжүүлж шүүх ердийн журмаар хянан шийдвэрлэнэ...” гэж заасан үүний нэг баталгаа болж байна.

Хохирогчийн зөвшөөрөл нь төр, нийгэм, иргэдийн эрх ашиг сонирхолд хор уршиг учруулахааргүй байх нь хохирогчийн яллагдагч, шүүгдэгчтэй эвлэрсэн явдал нь эрүүгийн хууль болон бусад хууль тогтоомжоор хамгаалагдаж, зохицуулагдаж байгаа төр, нийгэм, иргэдийн хууль ёсны эрх ашиг сонирхолд харшлаагүй, тэдгээрт хор уршиг учруулаагүй, учруулах боломжгүй байхыг хэлнэ.

Гэмт хэргийнхээ улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлсөн, гэм хорыг арилгасан байх

¹² Г.Совд.Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тайлбар.УБ.2002 он.113 дах тал

Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх, гэм хорыг арилгах эрх зүйн зохицуулалт нь Монгол Улсын Эрүүгийн болон ЭБШХууль, Иргэний ба Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулиуд болон тэдгээрт нийцүүлэн гаргасан эрхийн актуудаас бүрдэх ба тэдгээрийн дотор Эрүүгийн хууль чухал үүрэгтэй.

Өмнөх Эрүүгийн хуульд гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлөх, гэмт хорыг арилгах асуудлыг ял оногдуулахад хөнгөрүүлэх нөхцөл байдал болгох төдийхнээр хуульчилж Эрүүгийн байцаан шийтгэх болон Иргэний процессын хуулиудын хүрээнд голчлон авч үзэж байв.

Харин энэ байдлыг 2002 оны эрүүгийн шинэ хуулиар засаж чадсан юм. 2002 оны Монгол Улсын эрүүгийн шинэ хуулийг боловсруулсан үзэл баримтлалын нэг онцлог нь гэмт хэргийн улмаас хохирсон иргэн, төр, нийгмийн эрх ашиг сонирлыг хамгаалахад илүү ач холбогдол өгч, гэмт хэргийн улмаас тэдгээрт учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх, гэм хорыг арилгуулах талаар зарчмын ач холбогдол бүхий шинэлэг хэм хэмжээг олноор хуульчилсан нь түүний дэвшилттэй тал гэж үзэж болно¹³.

Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлөх, гэм хорыг арилгах нь ЭЗЗүйд дараахь хууль цаазны мөн чанарыг илэрхийлнэ.

Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлөх, гэм хорыг арилгах нь ЭЗЗүйн чиг үүрэгтэй шууд холбогдоно. ЭЗЗүй нь нийгмийн харилцааг гэмт халдагаас хамгаалах (охранительная функция), гэмт хэргийн улмаас үүссэн нийгмийн харилцааг зохицуулах (регулитивная функция) чиг үүргээс гадна гэмт хэргийн улмаас зөрчигдсөн нийгмийн харилцаа, эрх ашиг, сонирхлыг нөхөн сэргээх (восстановительная функция) чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг. ЭЗЗүйн нөхөн сэргээх чиг үүрэг нь гэмт хэргийн улмаас зөрчигдсөн нийгмийн харилцааг нөхөн сэргээх, гэмт хэргийн улмаас өртөгдөхөөс өмнөх хэвийн байдалд оруулах, сэргээх, түүнд учирсан хохирлыг нөхөн төлөх, гэмт хорыг арилгах явдлаар хэрэгжинэ.

Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлөх, гэм хорыг арилгах нь Эрүүгийн хариуцлагын нэг зорилго болдог. 2002 оны Монгол Улсын Эрүүгийн шинэ хуулийн 46-р зүйлийн 46.1-д гэмт хэргийн хэргийн улмаас зөрчигдсөн эрхийг сэргээхийг эрүүгийн хариуцлагын нэг зорилго болгон шинээр тодорхойлсон билээ. Хууль тогтоогч гэмт хэргийн улмаас зөрчигдсөн эрхийг сэргээх явдлыг эрүүгийн хариуцлагын зорилго болгон заагаад зогсохгүй түүнийг хэрэгжүүлэх механизм хэрэгжих нөхцөл, журмыг материаллаг болон процессын хуулиудад хуульчилсан байдаг.

Гэмт хэргийн улмаас зөрчигдсөн эрхийг сэргээх, хохирлыг нөхөн төлүүлэх, гэм хорыг арилгах нь ЭЗЗүйн зарчмуудтай шууд холбогдож байдаг. Гэмт хэргийн улмаас улс, нийгэм, иргэдийн эрх ашиг, сонирхолд учирсан хохирлыг гэм буруутай этгээдээр нөхөн төлүүлэх, гэм хорыг арилгуулах замаар нийгмийн шударга ёсыг сэргээн тогтоож байгаа нь ЭЗЗүйн шударга ёсны, төр хохирсон иргэддээ энэрэнгүй хандаж буй нь ЭЗЗүйн энэрэнгүй ёсны зарчмын нэг илрэл болдог.

ЭЗЗүйд гэмт хэрэг үйлдэж учруулсан хохирлоо нөхөн төлөх, гэм хорыг арилгах нь гэмт хэрэг үйлдсэний дараахь гэмт этгээдийн хувийн зан байдал /посткриминальное поведение/-д хамаарах зан үйл юм. Гэхдээ түүнийг гэмт хэрэг үйлдэх үеийн гэмт этгээдийн зан байдлаас салган авч үзэх ёстой. Тухайлбал: гэмт хэрэг үйлдэж эхэлсэн этгээд өөрийн үйлдлийн нийгмийн хор аюулыг ойлгон учирч болох байсан хор аюулыг урьдчилан зайлуулсан нь энэ ойлголтод хамаарахгүй бөгөөд энэ ч утгаар нь түүнийг хууль тогтоогч Эрүүгийн хуулийн 55-р зүйлийн 55.2-д гэмт хэргийн улмаас учирах хор уршгийг зайлуулсан бол ялыг хөнгөрүүлэх бие даасан нөхцөл байдал болгон хуульчилжээ.

Өөрийн үйлдсэн гэмт хэргийн улмаас учруулсан хохирлоо нөхөн төлөх, гэм хорыг арилгах нь уг гэмт этгээд (ялтан) хувийн зан байдлын хувьд нийгмийн хор аюулаар бага болохыг илэрхийлэх, түүний нийгэмд аюултай хувийн зан байдлыг хөнгөрүүлэх нэг нөхцөл, нийгмийн ашиг

¹³ Г.Гантөмөр. Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлөх, гэм хорыг арилгахын ЭЗЗүйн учир холбогдол “Гэмт явдалтай тэмцэх асуудал” сэтгүүл. 2006 он. № 4. дах тал

сонирхолд нийцсэн Эрүүгийн хуулиар хөхүүлэн дэмжигдэх үйл ажиллагаа мөн. Гэмт хэрэг үйлдсэний дараахь гэмт этгээдийн энэхүү зан үйл нь тухайн этгээдэд эерэг үр дагаварыг бий болгох ба энэ нь түүнд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх, ял оногдуулах, эрүүгийн хариуцлага, ялаас чөлөөлөхөд бусад ялтнаас илүү хөнгөлөлттэй нөхцөл, журмыг хуульчлах явдлаар Эрүүгийн хуулийн урамшуулсан хэм хэмжээнд илрэлээ олдог.

Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлөх, гэм хорыг арилгахын ЭЭЗүйн учир холбогдлыг авч үзэхийн өмнө гэмт хэргийн улмаас учирсан хор уршиг, хохирол, гэм хор гэж юу болох, тэдгээрийг нөхөн төлөх, арилгах гэдэгт юуг ойлгох талаар авч үзэх нь уг асуудлын мөн чанарыг нээн харуулах, зөв таньж мэдэх боломжийг олгоно.

Хүчин төгөлдөр үйлчилж буй Эрүүгийн болон ЭБШХуульд гэмт хэргийн хохирол гэм хорын ойлголтыг хуульчлаагүй боловч “хохирол”, “гэм хор” гэсэн нэр томъёог хэрэглэсэн байна. Эрүүгийн хуулийн 28-р зүйлд гэм буруугүйгээр хор уршиг учруулах, 29-р зүйлд хохирлын хэмжээг тодорхойлох, 55, 70, 71-р зүйлд хохирлоо нөхөн төлөх тухай заажээ. Харин ЭБШХуулийн 42-р зүйлийн 42.1-д гэмт хэргийн хохирогч, түүний эрх, үүргийг, 115-р зүйлийн 115.1-д эрүүгийн хэрэгт иргэний нэхэмжлэл гаргах, түүнийг хангах, иргэний нэхэмжлэгчийн эрх үүргийг хуульчилсан байдаг.

Монгол Улсын Иргэний хуулийн 497-р зүйлийн 497.1-д “...бусдын эрх, амь нас эрүүл мэнд, нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүнд, эд хөрөнгөнд хууль бусаар санаатай буюу болгоомжгүй үйлдлээр гэм хор учруулах...”, 499-р зүйлийн 499.1-д “...бусдын амь нас эрүүл мэндэд хохирол учирсан...”, 500-р зүйлийн 500.1-д “...байшин барилга бүтэн буюу хэсэгчлэн нурсны улмаас гэм хор учрах...” гэх мэт нэр томъёог хэрэглэжээ.

Иймд хуулиудын дээрхи нэр томъёо, хууль зүйн салбар шинжлэх ухааны ойлголтонд харьцуулсан шинжилгээ хийх шаардлагатай бөгөөд манай зарим эрдэмтэд энэ талаар нэгдсэн ойлголтонд хүрээгүй байна.¹⁴

Бидний үзэж байгаагаар Иргэний хуульд хууль бус бүх үйлдлийн (гэмт хэрэг ба гэмт хэргийн бус эрх зүйн бусад зөрчлийн) улмаас учирсан гэм хорын ойлголтыг тодорхойлсон ба тэдгээрийг ЭЭЗүйд шууд буулган хэрэглэх нь учир дутагдалтай. ЭЭЗүйд чухамхүү гэмт хэргийн улмаас учирсан хор уршиг, хохирлын суудлыг тодорхойлоно. Гэмт хэргийн улмаас учирсан хор уршиг, хохирол нь тодорхой гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнд өөрийн онцлогтойгоор (хор уршиг, түүний төрөл, хохирлын шинж чанар, хэмжээ, түүнийг тодорхойлох, тайлбарлах, хор уршиг учрах механизм, хор уршгийн гэмт хэргийн зүйчлэлд нөлөөлөх байдал) Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангид харилцан адилгүй хуульчилагдсан байдаг.

Иймээс гэмт хэргийн улмаас учирсан хор уршиг, хохирол, гэм хорын тухай асуудлыг материаллаг эрх зүй болох ЭЭЗүйд гэмт хэрэгт тусгайлан авч үзэх ёстой ба гэмт хэргийн хор уршгийн тухай асуудал Монгол Улсын ЭЭЗүйд онолын түвшинд нэгэнт судлагдсан билээ.¹⁵

Гэмт хэргийн улмаас учирсан үр дагавар, хор уршгийг арилгах нь хохирол нөхөн төлөх, гэм хорыг арилгах гэсэн хоёр хэлбэртэй болох нь Эрүүгийн хуулийн 55, 70, 71, 74-р зүйлүүдээс тодорхой болж байна.

ЭЭЗүйд **гэмт хэргийн хохирлыг нөхөн төлөх** гэдэгт Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид заасан тодорхой гэмт хэргийн улмаас бусдын өмчлөх эрх болон хуулиар хамгаалагдсан бусад эрх, ашиг сонирхолд шууд учирсан, мөнгөн илэрхийллээр хэмжигдэх эд хөрөнгийн хор уршгийг нөхөн төлөх, шилжүүлэн өгөх, арилгахыг ойлгоно.

Гэмт хэргийн хохирол гэдэгт бусдын өмчлөх эрхэнд шууд учирсан эд материалын хохирлоос гадна гэмт хэргийн хор уршгийг арилгахад шууд гарсан зардал, гэмт хэргийн улмаас хүлээсэн эд хөрөнгийн алдагдал, алдагдсан ашиг, орлого хамаардаг. Гэмт хэргийн улмаас

¹⁴ Ч.Нямсүрэн. Гэмт хэргийн виктимологи. УБ. 2005 он. 175 дах тал

¹⁵ Г.Совд. БНМАУ-ын ЭЭЗүйн курс. Ерөнхий анги. УБ. УХГ. 1973 он. 207-211 дах тал, С. Нарангэрэл. Монгол Улсын ЭЭЗүй. Ерөнхий анги. УБ. 1999 он. 135-143 дах тал, С. Жанцан. Монгол Улсын ЭЭЗүй. Ерөнхий ба Тусгай анги. Схемчилсэн тайлбар, зүйлчлэлийн асуудал. УБ. 2004 он. 78-79 дах тал, Г. Гантөмөр. Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний ерөнхий онол. УБ. 2003 он. 75-92 дах тал

хохирогчийн бие махбодид гэмтэл учруулсан бол эмчилгээ сувилгаатай холбогдон гарсан шууд зардлыг болон хиймэл эрхтэн, түүнийг тавиулахтай холбогдон гарсан бусад зардал, хэрэв хохирогч нас барсан бол оршуулах ажиллагаатай холбогдон гарсан шууд зардлыг шаардлагатай нотлох баримтуудыг үндэслэн тогтоож гэм буруутай этгээдээс гаргуулна. Гэмт хэргийн улмаас нэр төр алдар хүнд, сэтгэл санааны хувьд хохирол хүлээсэн хохирогч түүнтэй холбогдон эд материалын хохирол хүлээснээ шаардлагатай нотлох баримтаар нотолж хохирсон тухай тооцоогоо мөнгөн илэрхийллээр гаргаж ирсэн тохиолдолд шүүх түүнийг нийтлэг журмаар шийдвэрлэх үүрэгтэй.¹⁶

Манай улсад гэмт хэргийн улмаас учирсан сэтгэл санааны хохирлыг мөнгөн илэрхийллээр тооцох талаар тогтоосон журам, жишиг одоогоор байхгүй байна. Харин дэлхийн зарим орнуудад гэмт хэргийн улмаас учирсан сэтгэл санааны хохирлыг гэмт хэргийн ангилалт, бусад онцлогоос хамаарч тогтоосон жишиг үнэлгээг баримтлан нөхөн төлүүлдэг практик бий.

Гэмт хэргийн улмаас учирсан гэм хорыг арилгах гэдэг нь гэмт хэргийн улмаас Эрүүгийн хуулиар хамгаалагдсан эрх, ашиг сонирхолд учирсан хохирлоос бусад шууд учирсан хор уршиг, үр дагаварыг арилгахыг хэлнэ. Гэмт хэргийн улмаас учирсан гэм хорыг арилгах нь гэмт хэргийн зүйлийг сайн дураар улсад болон эзэнд нь эргүүлэн өгөх, гэмт хэргийн зүйлийг нуун дарагдуулсан газраа сайн дураар зааж өгөх, хохирлын мөнгөн хэмжээнд хэмжээнд нийцэх эд зүйл, хөрөнгийг сайн дураар өгөх, гэмт хэргийн улмаас эвдэрч гэмтсэн зүйлийг гэмт хэрэг үйлдэхээс өмнөх хэвийн байдалд оруулах, засварлах бусдын нэр төр, алдар хүндэд гэм хор учруулсан этгээд хохирогч, бусдын өмнө болон олон нийтийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр уучлал гуйх, залруулга хийх зэрэг хэлбэртэй байж болно.

Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг **сайн дураар** нөхөн төлөх, гэм хорыг арилгах гэдэг нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээд гэмт хэрэг үйлдсэний дараа хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын болон шүүхийн шатанд буюу шүүхийн шийтгэх тогтоол гарахаас өмнө сайн дураар өөрөөр хэлбэл өөрийн хүсэл зоригоор, бусдын албадлага, шахалт нөлөөгөөр бус, өөрийн үйл ажиллагааг чөлөөтэй хэрэгжүүлэх боломжтой тохиолдолд үйлдсэн гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлснийг, гэм хорыг арилгасныг хэлнэ.

Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг сайн дураар нөхөн төлөх, гэм хорыг арилгахын хууль цаазын ач хобогдол нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээд Эрүүгийн байцаан шийтгэх болон Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх хуульд заасан журмын дагуу төрийн албадлагагүйгээр төрийн ямар нэгэн оролцоогүйгээр, түүнийг хэрэглэхээс цаг хугацааны өмнө, ямар нэгэн нэмэгдэл зардал чирэгдэл гаргалгүйгээр өөрийн үйлдсэн гэмт хэргийн улмаас учруулсан хохирлыг нөхөн төлөх, гэм хорыг арилгах замаар нийгмийн зөрчигдсөн харилцаа (эрх, ашиг сонирхол)-г хэвийн байдалд буцаан оруулж байгаад оршдог.

Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг бүрэн төлсөн, гэм хорыг бүрэн арилгасан гэдэгт гэмт хэрэг үйлдсэн этгээд хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт болон шийтгэх тогтоол гарахаас өмнөх шүүхийн шатанд хохирогч, болон иргэний нэхэмжлэгчид учруулсан хохирол, гэм хорыг нэхэмжлэлийн шаардлагын хэмжээнд бүрэн төлсөн, бүрэн барагдуулсан явдал хамаарна.

Хэрэв хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын шатанд дээр дурьдсан 3 үндэслэлүүд бүгд тогтоогдвол прокурор, шүүхийн шатанд ийм нөхцөл илэрвэл шүүгч ЭБШХ-ийн 25-р зүйлд заасны дагуу хэргийг хэрэгсэхгүй болгох замаар гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлнө.

Дүгнэлт. Өмнөх Эрүүгийн хуулийн 70,71-р зүйлүүдэд хууль тогтоогч гагцхүү үйлдсэн гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлоо сайн дураар нөхөн төлсөн, гэм хорыг арилгасан нөхцөлд дээрх үр дагавар үүсэхээр заасан нь тодорхой харагдаж байна.

Гэмт хэргийн хохирлыг нөхөн төлөх асуудал гэмт хэргийн улмаас материаллаг хохирол бодитойгоор учирсан, эсвэл гэмт хэргийн улмаас учирсан бусад хор уршгийг мөнгөн илэрхийллээр илэрхийлж бодитойгоор төлж барагдуулж болох тохиолдолд яригдана.

¹⁶ “Гэмт хэргийн хохирлыг нөхөн төлүүлэх тухай” УДШ-ийн 2000 оны 1-р сарын 19-ний өдрийн 3-р тогтоол. Монгол Улсын Дээд Шүүхийн тогтоолуудын эмхэтгэл. УБ.2001 он. 209 дэх тал.

Ашигласан материал

Ном, сурах бичиг, гарын авлага:

1. С.Нарангэрэл.Монгол Улсын ЭЭЗүй.Ерөнхий анги.Уб.1999
2. Т.Дэндэв.БНМАУ-ын ЭЭЗүй дэхь ял шийтгэлийн тухай асуудал. Уб. 1975
3. Г.Совд. Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тайлбар. Уб. 2002
4. С.Жанцан.Монгол Улсын ЭЭЗүй /Альбом схем,зүйлчлэлийн асуудал/. Уб.2004
5. Хууль зүйн тайлбар толь. Уб. 2003
6. Д.Адъяабазар, Б.Батдэлгэр, Г.Гантөмөр.Эрүүгийн хариуцлага. Уб.2006
7. Ж.Авхиа, Б.Ганболд. Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тайлбар./Ерөнхий анги. Тэргүүн дэвтэр/.Уб. 2002
8. Ч.Нямсүрэн.Гэмт хэргийн виктимологи.Уб.2005

Гадаад эх сурвалж:

9. И.Э.Звечаровский. Уголовная ответственность: понятие, виды, формы реализации.г.Иркутск.изд Иркут.гос ун-т 1992 г.
10. Российское уголовное право /под ред. В.Н.Кудрявцева и А.В.Наумова/. М.изд Спарк. 2000 г.

Сонин, сэтгүүл:

11. Гэмт явдалтай тэмцэх асуудал. 2004. №4.
12. Гэмт явдалтай тэмцэх асуудал. 2006. № 4.